

ՎԻՄԱԳՐԱԿԱՆ**ՏԵՂ ԳԻՒՂԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
ԵՒ ՆՈՐԱՅԱՅՏ ՎԻՄԱԳՐԵՐԸ**

Տեղ (Դրգ, Դրղ) գիւղը գտնւում է ՀՀ Սիւնիքի մարզում, Գորիս քաղաքից մօտ 20 կմ հիւսիս-արեւելք: Ըստ պատմագիր Ստեփանոս Օրբելեանի հարկացուցակի՝ գիւղը յիշատակւում է պատմական Հաբանդ գաւառի կազմում՝ 12 միաւոր հարկով¹: Գիւղը հիմնել է Սիւնեաց թագուհի Շահանդուխտը եւ իր ամուսնու՝ Սիւնեաց առաջին թագաւոր Սմբատի մահուանից յետոյ, 998 թուականին այն նուիրել է Տաթեւի վանքին: Այդ մասին պատմագիրը յիշատակում է.

«Յանուն Աստուծոյ կամ եղև ինձ Շահանդխտոյ՝ դստեր Սևադայի, տալ ի Համբանդ գաւառի զանուանեալ շէնդ զՏեղ իւր ամենայն բոլոր սահմանովն, լերամբ և դաշտիւ և այլ մտիւք, զոր իմ թագաւորին Սմբատայ ինձ տուեալ էր, և իմ ի կորդոյ շէն դրեալ. և ես յետ ելից երանելի թագավորին իմոյ յաստեացս՝ իւր հոգւոյն ի Տաթև ի սուրբ մայրաքաղաքն և ի սուրբ նշանն ետու ի ձեռն Տեառն Յակոբայ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի. և յայսմհետէ անիշխան եմք ես և իմ որդիքս Վասակ և Սևադայ, զի ի ձեռն Աստուծոյ եմ տուեալ և ի սուրբ նշան...»²:

Տեղ գիւղը մտնում էր Տաթեւի մահալի մէջ, որի սահմանների մէջ էր մտնում գրեթէ ողջ Գորիսը, ինչպէս նաեւ շրջակայ գիւղերը՝ Քարահունջ, Կեորու, Խնձորեսկ, Ալիդուլիշէն եւ այլն, ինչպէս նաեւ Ասատ-բեկի³ երեք գիւղերը՝ Տեղ, Խնածախ, Դզըլ-Դըլաղի⁴:

Վերոնշեալ Ասատ-բեկի մասին հետաքրքիր տեղեկութիւններ ենք քաղել Հայաստանի ազգային արխիւից⁵: Այսպէս, գիւղական մատեաններից մէկում կարդում ենք Ասատ-բեկի ենթակաների անունները.

Միքայէլ - կինը՝ Խանում, տղաները՝ Ասրի, Գրիգոր, աղջիկը՝ Վարդուհի: Միքայէլի եղբայրը՝ Սիմոն, կինը՝ Սալպի, աղջիկները՝ Դոնուշ, Մանյա, Հերիք:

Մկրտիչ Կիւբիւս, կինը՝ Մարյան, աղջիկը՝ Շուշան, եղբայրները՝ Բարսեղ, Օհանէս, Համբարձում:

Կասպար Պօղոսեան, կինը՝ Բաջի, տղան՝ Մելիկում, աղջիկը՝ Մարյան, եղբայրները՝ Հայրապետ, Մկրտիչ, Պապա, Օհանջան⁶:

¹ Ստեփաննոսի Օրբելեան, Պատմութիւն նահանգին Սն, Թիֆլիս, 1910, էջ 399:

² Նշ. աշխ., էջ 291-292:

³ Ասատ-բեկը կապիտան Ռուստամ բեկի որդին էր, ով կրում էր Ռուստամբեկով ազգանունը: Նա գաւառի ամենախոշոր ձիաբոյժ կալուածատէրն էր: Տեղի գիւղացիները դժգոն էին նրանից եւ ներսէս կաթողիկոսի միջնորդութեամբ Թիֆլիսից ուղարկուած յատուկ քննիչին, ներկայացրել էին գրատու բողոք՝ կազմուած 19 կէտից: Մէջբերում ենք Լիսիցեանի մօտ տեղ գտած այդ կէտերից տասնմէկերորդը. «Ամէն մէկ տարի Ասատ-բեկը 30 հատ գութան մեզանից կը տանէ մեր հողի վրայ ցլէ կը տայ, իւրեան պատկանեալ ցորենովն ցանել կը տայ, մեզ հնձել եւ թակել կը տայ ու մերուպիսովն տանել կը տայ Դալան /Շուշի/ իւր տունն՝ ոչ թէ մեր կամովն, այլ նրա գոռովն»:

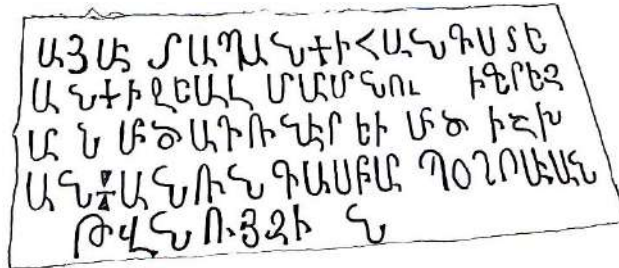
⁴ Ստ. Լիսիցեան, Զանգեզուրի հայերը, Երեւան 1969, էջ 52:

⁵ Հայաստանի ազգային արխիւ, 1874 թ, ֆոնդ 93, ցուցակ 1 (այսուհետ ՀԱԱ):

⁶ ՀԱԱ, գործ 190, էջ 123-263:

Ասատ-բեկի ենթակայությունն տակ գտնուող գիւղացիների ցուցակը ծաւալուն է, ուստի հարկ ենք համարում նշել, որ այդ ցուցակի մէջ մտնում են Սարկիսովները, Օհանովները, Պողոսովները, Մելիկովները: Այդ մասին տեղեկություններ կան գիւղական գերեզմանատանը պահպանուած տապանաքարերի վրայ: Ստորեւ Գասպար Պողոսեանի տապանաքարը.

1. **Տապանաքար.** խոշոր չափերի, քանդակազարդ, 5 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ Ի ՀԱՆԳՍՏԵ / ԱՆ ԻԶԵԱԼ
ՄԱՐՄՈՒ Ի ԳԵՐԵԶ / ՄԱՆ ՄԷԾԱԴՈՒՆ ԷՐ ԵՒ
ՄԵԾ ԻՇԵ / ԱՆ ԱՆՈՒՆ ԳԱՍԲԱՐ ՊՕԴՍԷԱՆ /
ԹՎ[Ի]Ն ՌՅԶ ԻՆ (1857): Նկ. 1

Ծանօթ. Ծխական մատեանում յիշատակում է մեծատուն Գասբար Պողոսեանը կամ Կասպար Պողոսովը, ով ունէր երեք որդի՝ Սարգիս, Աւետիս, Հայրապետ⁷:

Այս եւ այլ մեծատունների գերեզմանաքարերին անդրադարձել է Ե. Լալայեանը: Այդ առթիւ նա գրում է. «Հետաքրքիր են մեծատունների գերեզմանաքարերը, սրանք երկու մեթրից աւելի երկարութեան, 71 սմ բարձրութեան եւ մօտ 36 սմ լայնութեան քառանկիւն քարեր են, որոնց երկու երեսների վրայ գեղեցիկ նաշխերի մէջ զանազան տեսարաններ են քանդակուած...»⁸:

Տեղ գիւղում հնագիտական ուսումնասիրություններ է կատարել հնագէտ Օննիկ Խնկիկեանը, ով գիւղի տարածքում յայտնաբերուած գտածոները թուագրել է Ք. Ա. X դարով⁹: Հնագէտը Սիւնիքում կատարած պեղումների արդիւնքներն ամբողջացրել է մենագրութեան մէջ¹⁰: Պեղուած նիւթերը պահպանուած են Գորիսի երկրագիտական թանգարանում: Այդ առումով, հնամենի գիւղն ու գիւղատեղին ունենալով գիտական մեծ հետաքրքրություն, հանդիսանում են սոյն յօդուածի քննութեան առարկան: Լուսաբանում են գիւղի գերեզմանատան տապանաքարերը, աշխարհիկ եւ հոգեւոր իշխանների տոհմագրությունը, ինչպէս նաեւ որոշակի ճշգրտումներ են կատարում նախկինում հրատարակուած որոշ վիմագրերի վերծանություններում: Յօդուածը գրուել է աղբիւրագիտական, վիմագրագիտական, պատմա-համեմատական մեթոտների օգնութեամբ:

Գիւղի տարածքում պահպանուել են մի քանի հնագիտական յուշարձաններ, դրանք են. «Սոնեղցի» (նկ. 2), «Կոտրած եղցի» (նկ. 3) «Քարէ օթախ», Մելիք-Բարխուդարի «ամարաթ» եւ դրանից մի քանի մեթր դէպի հարաւ- արեւմուտք գտնուող գիւղամիջեան Սբ. Գէորգ եկեղեցի:

Սուրբ Գէորգ. Պատմաբան-հնագէտ Մ. Հասրաթեանը Տեղի շրջակայքի յուշարձաններն ուսումնասիրել է 1947 թուականին: Նա ուսումնասիրելով Սբ. Գէորգ եկեղեցին, գտնում է, որ շնայած հիմնովին վերանորոգմանը, այստեղ պահպանուել են վաղ միջնադարեան յօրինուածքով այնպիսի կարեւոր մանրամասներ, ինչպիսիք են խորա-

⁷ ՀԱԱ, Գործ 190, էջ 259:

⁸ Ե. Լալայեան, Ազգագրական հանդէս, Գիրք Գ., Թիֆլիս, 1898, էջ 40:

⁹ Գր. Գրիգորեան, Ս. Հախութեան, Սիւնիքի պատմութիւն, Երեւան, 2001, էջ 61:

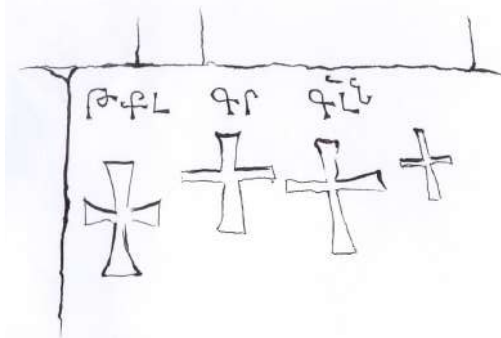
¹⁰ Onnik Xnkikyan, Syunik During the Bronze and From Ages, Barrington, U.S.A., 2002, էջ 141, 142, 162, 197-200:

նի յատակագիծը, մուտքի բարաւորի վարդեակները եւ այլ ճարտարապետական մանրամասներ, որոնք թոյլ են տալիս յուշարձանը թուագրել ամենաուշը V-VI դարերով: Ուստի, պատմաբանն անվիճելի է համարում յուշարձանի հնագոյն մասի վաղ միջնադարին պատկանելու փաստը: Եկեղեցին ունի թաղածածկ դահլիճի յօրինուածք, բաղկացած է երկու մասից. հնագոյն՝ արեւելեան եւ նրան արեւմուտքից XXIII դարում կցուած հատուածից, որը կառուցուած է կոպտատաշ բազալտից¹¹: Միջնադարում այն նորոգուել է երկու անգամ, որոնցից մէկը հիմնովին¹²: 1737 թ. վերանորոգման մասին արձանագրութիւնը պահպանուել է կամարակապ շքամուտքով նոր դռան բարաւորին¹³:

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԲ ՏԱՋԱՐԻՍ ՎԷՄՍ ՆՈՐ/ ԷՔԵՅԱՆ ԲԱՐԵՈՒՏԱՐՆ ԻԻՐ ԿՈՂԱԿԻՅ ԹԱՃ/ ՈՒՄՆ ՈՐ ԳԵՂԻՍ ՆՈՐՕՔԻԼՆ ԹՎ ՌՃՁՁ (1737):

Անուանի վիմագրագէտ Ս. Բարխուդարեանը յուշարձանը թուագրում է XIV-XV դդ.: Նա եկեղեցու տարածքից վերձանել եւ հրատարակել է աւելի քան երկու տասնեակ վիմագրեր¹⁴: Եկեղեցու հարաւային պատին՝ արտաքուստ, տեղ են գտել յիշատակագրային բնոյթի բազմաթիւ արձանագրութիւններ, որոնցից ամենահինը թուագրում է 1451 թ.-ով, նորագոյնը՝ 1827 թ.-ով¹⁵: Մեր կողմից ընդօրինակուել են եւս 8 նորայայտ վիմագրեր, որոնք դուրս են մնացել ուսումնասիրողների տեսադաշտից եւ ներկայացնում ենք ստորեւ.

2. Սբ. Գէորգ եկեղեցի. հարաւային պատին՝ արտաքուստ 1 տող, արձանագրուած խաչերից վեր.

Թ[ԱՎԱ]Ք[Ա]Լ Գ[ՐԻԳՈ]Ր Գ[ՅՈՒ]Լ [ԲԷԿԻ]Ն: Նկ. 4

Ծանօթ. Վերոնշեալ պատին տեղ են գտել բազմաթիւ յիշատակագրութիւններ՝ հապաւուած անձնանունների տեսքով: Ուստի, ելնելով արդէն իսկ վերձանուած անձնանուններից, ենթադրում ենք, որ հապաւուած անձնանունները հետեւեալներն են:

3. Սբ. Գէորգ եկեղեցի. հարաւային պատին՝ արտաքուստ, 1 տող, արձանագրուած խաչի տակ.

Բ[Ա]Ր[Ս][Ե]Ղ

¹¹ Մ. Հասրաթեան, Պատմա-հնագիտական ուսումնասիրութիւններ, Երեւան, 1985, էջ 242:

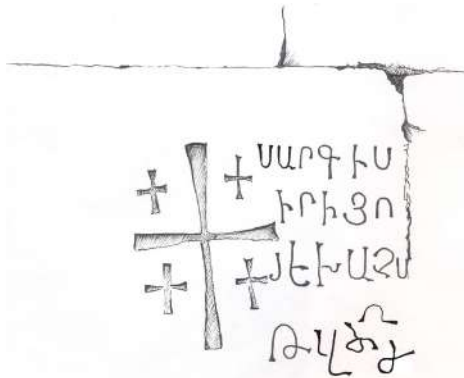
¹² Նոյն տեղում, էջ 241:

¹³ Դիւան հայ վիմագրութեան, պրակ 2, Գորիսի, Սիսիանի եւ Ղափանի շրջաններ, կազմեց Ս. Գ. Բարխուդարեան, Երեւան, 1960, (այսուհետ ԴՀՎ-2), էջ 66:

¹⁴ ԴՀՎ-2, էջ 67:

¹⁵ Նոյն տեղում, էջ 66:

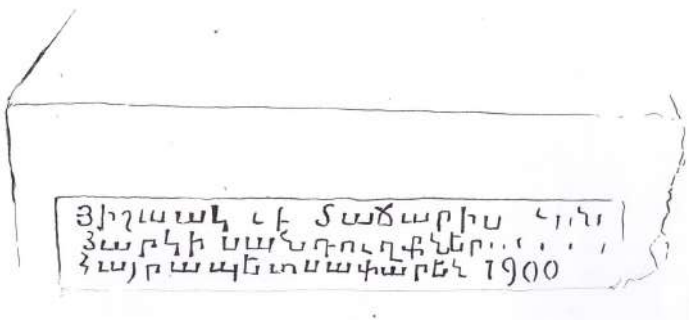
4. **Մբ. Գէորգ եկեղեցի.** հարաւային պատին՝ արտաքուստ, 4 տող, արձանագրուած խաչերի շուրջ.

ՍԱՐԳԻՍ / ԻՐԻՅՈ/ ՅԵ ԽԱՉՍ / ԹՎ ՌՃԺ (1661): Նկ. 5

Ծանօթ. Արձանագրութեան թուականը նախորդ հրատարակիչը չի նշում¹⁶: Պատմաբան Մ. Հասրաթեանը կարծում է, որ արձանագրութեան թուականի հազարաւորը՝ Ռ-ն, բաց է թողնուած¹⁷: Մեզ յաջողուեց տեղում ընթերցել եւ յստակ լուսաբանել թուականը:

5. Ուշագրաւ է եկեղեցու աւագ խորանի հարաւային աստիճանի վերին դիմահայեաց հատուածի արձանագրութիւնը: Այն իր տեսակով հազուադէպ հանդիպուող երեւոյթ է.

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՏԱՃԱՐԻՍ / ՅԱՐԿԻ
ՍԱՆԴՈՒՂՔՆԵՐ ... / ՀԱՅՐԱՊԵՏ
ՍԱՓԱՐԵ[Ա]Ն 1900: Նկ. 6

6. **Տապանաքար.** եկեղեցու ներսում՝ հարաւային պատի տակ, քանդակազարդ, վրան գինու սափոր, ձիեր, աջակողմում 5 տող.

ԱՅՍ Է / ՀԱՆԳ / ԻՍՏ / ՄԿՐՏԻՉԻՉԻ / ՈՐԴԻ: Նկ. 7

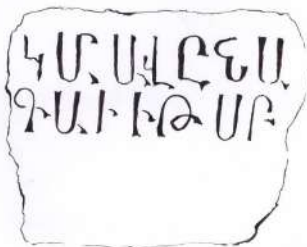
¹⁶ ԴՀՎ, պրակ 2, էջ 69,

¹⁷ Մ. Հասրաթեան, Նշ. աշխ., էջ 244:

Ծանոթ. 1849 թուականի գիւղական հասարակութեան ցուցակներից մէկում կարգում ենք. հոգեւորական Ակոպ Մկրտիչեւ Տէր Ղազարով¹⁸: Արխիւային նիւթի հիման վրայ, կարելի է ենթադրել, որ տապանաքարի կոտորուած հատուածում տեղ գտած Մըկըրտիչի որդին հէնց վերը նշուած Ակոպն է: Աւելի ուշ, 1886 թ.-ին կազմուած գիւղական հասարակութեան ցուցակում կարգում ենք. Ակոպի որդին հոգեւորական Ղազար Տէր Ակոպովն է¹⁹, նրա տղաներն են՝ Պետրոսը, Հայրապետը, Յակոբը: Եղբայրներն են՝ Միքայէլը (տղան՝ Աւագը) եւ Յովհաննէսը (տղաները՝ Գրիգորը եւ Խաչատուրը): Մեզ յաջողուեց գտնել Տէր Ղազարի տապանաքարը, որը գտնուում է գիւղական գերեզմանատանը.

Ի ՍՈՅՆ ՏԱՊԱՆԻ / ԱՆՓՈՓԵԱԼ ՊԱՀԱՊ[Ա] / ՆԻ ՄԱՐՄԻՆ ՀԱՅՐ / ՏԷՐ ՂԱԶԱՐԻ ՏԷՐ / ԱԿՈՔԵԱՆ ԹՎ 1892: Նկ. 8

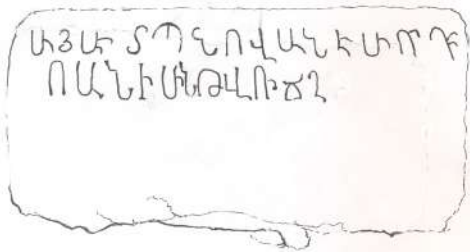
7. **Տապանաքարի բեկոր.** եկեղեցու ներսում, 2 տող.

ԿԱՄԱՎԸՆ Ա / ԳԱԻԻԹ ՄԲ: Նկ. 9

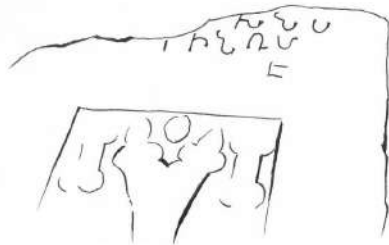
Ծանոթ. Թերեւս կիսատ է աջ կողմից:

8. **Տապանաքար.** եկեղեցու բակում, քիւին 2 տող.

ԱՅՍ Է Տ[Ա]Պ[Ա]Ն ՈՎԱՆԷՍԻ ՈՐԴԻ
ՈԱՆԻՍԻՆ ԹՎ[ԻՆ] ՌՃՂ (1741): Նկ. 10

9. **Խաչքար.** եկեղեցու բակում, կոտորուած, քիւին 2 տող.

Խ[Ա]ՉՍ / [ԹՎ]ԻՆ ՌՄԷ (1758): Նկ. 11

Այսպիսով, մեր վիճաբարագիտական հետազոտութեան ժամանակ Սբ. Գէորգ եկեղեցու տարածքից գրառած նորայայտ արձանագրութիւնները կը համալրեն Տեղ գիւղի վիճաբարական ժառանգութիւնը:

Ուշադրութիւն ենք դարձրել նաեւ տեղահանուած խաչքարերին: Նման օրինակ

¹⁸ ՀԱԱ, 1849 թ. ֆ. 93, ց. 1, գործ 99, էջ 372-397:

¹⁹ ՀԱԱ, 1886 թ. ֆ. 93, ց. 1, գործ 215, էջ 1080:

է Տեղ գիւղի գերեզմանատան հիւսիս-արեւելեան կողմում գտնուող խաչքարը²⁰, որը ներկայումս գտնուում է Տեղ-Արաւուս ճանապարհից ձախ, սոճիների պուրակ կոչուող վայրում: Խաչքարը տեղափոխուել է առանց պատուանդանի եւ սրբատեղի է դարձել բնակիչների համար (նկ. 12):

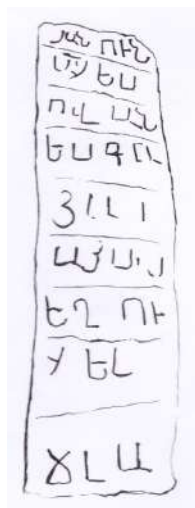
Գիւղի միւս նշանաւոր յուշարձանը՝ Կոտրած եղցի մատուռը, գտնուում է Տեղ գիւղից մօտ 4 կմ դէպի հարաւ-արեւելք, թուագրւում է XIV-XV դարերով: Ս. Բարխուդարեանն այս յուշարձանը ներկայացնում է որպէս «Սոնեղցի» կամ «Կոտրած եղցի» անուանումներով, մինչդեռ խօսքը երկու տարբեր յուշարձանների մասին է: Ս. Բարխուդարեանը հրատարակել է Կոտրած եղցու հարաւային պատի տակ գտնուող խաչքարի արձանագրութիւնը²¹: Ուսումնասիրութեան արդիւնքում մեզ յաջողուեց ընդօրինակել եւս երկու նորայայտ արձանագրութիւն եկեղեցուն կից գերեզմանատնից: Այսպէս.

10. **Խաչքար.** թուականը՝ քիւին, խաչաթեւերի արանքում 9 տող.

ԹԻՒՆ ԶԻՆ /1276/ ԵՍ ՆԱՀ / ԱԲԵՏ / [ԿԱ]ՆԳՆԵՅԻ ԶԵԱ[ԶՍ]
Յ[ԻՇԵՅԵՔ]: Նկ. 13

11. **Տապանաքար.** նախորդի մօտ, 9 տող.

ՅԱՆՈՒՆ / Ա[ՍՏՈՒԾՈ]Յ, ԵՍ՝ / ՈՎԱՆ/ԵՍ ԳԱ/ՀԱՆԱՅՍ /
ՄԵՂՈՒՅԵ[Ա]Լ / [Թ]ՃԼԱ (1682): Նկ. 14

Սոնեղցի. գտնուում է գիւղից 3 կմ հարաւ-արեւելք, բլրալանջին, թուագրւում է V-VI դարերով: Այն փոքր շափերի, միանաւ, թաղածածկ եկեղեցի է²², որի շուրջը գերեզ-

²⁰ ԴՀՎ, պրակ 2, էջ 71, արձ. № 202:

²¹ ԴՀՎ, պրակ 2, էջ 75, արձ. № 219:

²² Մ. Հասարթեան, Նշ. աշխ., էջ 244:

մանաքարեր կան: Սոնեղցի նշանակում է. բլրի գագաթին գտնուող եկեղեցի. սեռ՝ բլրի գագաթ, եղցի՝ եկեղեցի:

Մելիք Բարխուդարի ամարաթ-սպարանք. Տեղ գիւղի աշխարհիկ ուշ միջնադարեան յուշարձաններից է, որը կառուցել է Մելիք Բարխուդարը, ով ազգային ազատագրական շարժման նշանաւոր դէմքերից էր: Նրան եւ եղբօրը՝ Ղարա-բէյին, գլխատել են Նախիջեւանի խանի զինուորները: Պատմական տուեալների համաձայն նրանց մարմինները խնձորեսկցիները տարել եւ ամփոփել են Խնձորեսկի ձորամիջեան եկեղեցու հիւսիսային պատի տակ²³: Այստեղ ամփոփուած է նաեւ Մխիթար սպարապետը²⁴: Ուշագրաւ են նրանց գերեզմանաքարերը, որոնք նման են զարդաքանդակներով, բանաստեղծական հանգաւորմամբ իւրատիպ արձանագրութիւններով: Մելիք Բարխուդարի որդին՝ Դաւիթ բէկը հօր մահուան համար վրեժխնդիր եղաւ եւ սպանեց Նախիջեւանի խանին²⁵: Ապարանքի շինարարական արձանագրութիւնը, որը պահպանւել է բարաւորին հրատարակուել է Դիւանում²⁶: Յետագայում, ապարանքը վերանորոգուել է, որի մասին վկայում է հետեւեալ արձանագրութիւնը.

12. ՆՈՐՈԳՎԵՅ / ԹՎ ՌՁՁԵ (1985): Նկ. 15

Մելիք Բարխուդարի տոհմակիցներն ամփոփուած են Տեղի գերեզմանատանը: Մեր ուսումնասիրութեան ժամանակ ընդօրինակեցինք բազմաթիւ վիմագրեր, որոնց մասին հնարաւորութիւն եղաւ ճշգրտել նաեւ Հայաստանի ազգային արխիւի գիւղական հասարակութեան ընտանեկան ցուցակներից: Այդ ցուցակում, առանձին գլխով ներկայացուած են նշանաւոր մելիքական տոհմի ներկայացուցիչները: Այսպէս.

ՏԵՂ ԳԻՒՂ. ԱՐՏՕՆԵԱԼ ԱՆՁԻՆՔ՝ ԲԵԿԵՐ.²⁷

ԱՐՏՕՆԵԱԼ ԱՆՁԻՆՔ	ՏՂԱ(ՆԵՐ)	ԵՂԲԱՅՐ(ՆԵՐ)
Հայրապետ Մելիք Բարխուդարով	Նիկողայ	-
Դանիէլ Բեկ Բարխուդարով	Ալեքսան, Հայրապետ	-
Սարգիս Բեկ Մելիք Բարխուդարով	Գրիգոր, Յարութիւն, Նիկողայ	-
Աղաբեկ Մելիք Բարխուդարով	Ասրիբեկ	-

²³ «Մելիք Բարխուդարեանների նախահայր Մելիք Բարխուդարը զաղթել է Լոռուց Զանգեզուրի նախ Կոռնիձոր եւ ապա Տեղ գիւղը, բայց որովհետեւ Տեղն ամրոց չէ ունեցել՝ ուստի եւ կարճ միջոցից տեղափոխուել է Խընձորեսկ գիւղը. միանգամայն իշխելով ինչպէս Տեղի, Խնձորեսկի՝ անյայն եւ սրա շրջակայ գիւղերի վրայ» - տե՛ս Ե. Լալայեան, Ազգագրական հանդէս, Դ. գիրք, Թիֆլիս, 1898, № 2, էջ 12:

²⁴ ԴՀՎ, պրակ 2, էջ 64, արձ. № 167:

²⁵ Ե. Լալայեան, Ազգագրական հանդէս, Դ. գիրք, Թիֆլիս, 1898, № 2, էջ 13:

²⁶ ԴՀՎ, պրակ 2, էջ 70, արձ. № 198:

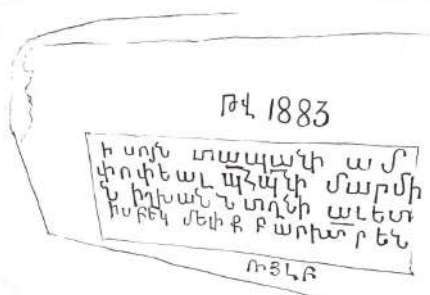
²⁷ Հա, 1886 թ. ֆ. 93, ց. 1, գործ 230, էջ 1072:

Ասրիբեկ	Նիկողայ Բեկ, Աղամեկ Բեկ	-
Բագրատ Բեկ Մելիք Բարխուդարով	Աւագ	
Յարութիւն Բեկ Բարխուդարով	Ալաւերդ Բեկ	Գասպար Բեկ
Գասպար Բեկ	Գալուստ Բեկ	-
Հալաբեկ Բարխուդարով	Հայրապետ Բեկ	Բաղդասար Բեկ
Մովսէս Բեկ Բարխուդարով	Աւանէս Բեկ	-
Աւետիս Բեկ Մելիք Բարխուդարով	Ասրի, Մանուչար, Արշակ, Միքայէլ	-
Բախշի Բեկ Բարխուդարով	-	Սարգիս Բեկ
Միրզաբեկ Մելիք Բարխուդարով	Մուսաէլ Բեկ, Լեւոն Բեկ	-
Յարութիւն Բեկ Մելիք Բարխուդարով	Գալուստ	-
Գաբրիէլ Բեկ Մելիք Բարխուդարով	-	-
Կարապետ Բեկ Մելիք Բարխուդարով	-	-
Ակոբջան Բեկ Մելիք Բարխուդարով	Արշակ, Կեւերք	Միրզաբեկ
Յակոբ Բեկ Բարխուդարով	Ալեքսանդր, Փարսի	-
Աւանէս Բեկ Բարխուդարով	Յարութիւն, Աւագ	-
Առուստամ Բեկ Մելիք Բարխուդարով	Մանուչար, Յարութիւն	-
Օսիպ (Յովսէփ) Բեկ Բարխուդարով	Կարապետ Բեկ	Բախշի Բեկ
Բախշի Բեկ	Սահակ	-

Ծանօթ. Սիւնիքի մարզի, Շինուհայր գիւղի միջնակարգ դպրոցի պատմութեան ուսուցիչ Ռ. Յակոբեանն իր անձնական արխիւից մեզ տրամադրեց մելիքական նշանաւոր տոհմի ներկայացուցիչներից մէկի՝ Ստեփան Բեկի լուսանկարները (տե՛ս նկ. 16, կենտրոնում Ստեփանն է՝ տոհմակիցներով, նկ. 17 Ստեփանն իր ընտանիքով):

Այժմ անդրադառնանք Տեղի գերեզմանատնից ընդօրինակած նշանաւոր մելիքական տոհմի ներկայացուցիչներից մի քանիսի տապանագրերին, դրանցից մի քանիսը կը ներկայացուեն առանց գրչագրերի.

13. **Տապանաքար.** առանց քանդակների, 6 տող.

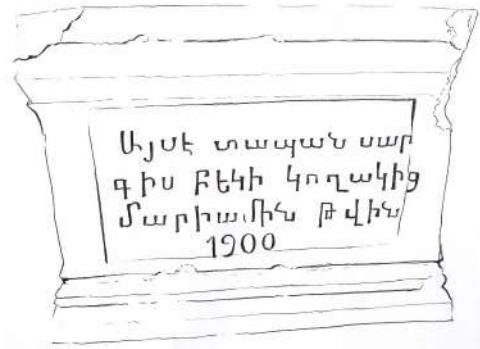

ԹՎ[ԻՆ] 1883 Ի ՍՈՅՆ ՏԱՊԱՆԻ ԱՄ / ՓՈՓԵԱԼ Պ[Ա]Հ[Ա] Պ[Ա]ՆԻ ՄԱՐՄԻ/Ն ԻՇԵԱՆՆ ՏՂՆԻ ԱԻԵՏ/ԻՍ ԲԵԿ ՄԵԼԻՔ ԲԱՐԽ[ՈՒ]Տ[Ա]ՐԵ[Ա]Ն ՌՅԼԲ: Նկ. 18

Ծանոթ.

Անտիս բեկ Մելիք Բարխուդարով: Տղաները՝ Ասրի, Մանուշար, Արշակ, Միքաիլ²⁸:

14. Տապանաքար. առանց քանդակների, 4 տող.

**ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՍԱՐ/ԳԻՍ ԲԵԿԻ ԿՈՂԱԿԻՑ / ՄԱՐԻԱՄԻՆ
ԹՎԻՆ / 1900: Նկ. 19**

Ծանոթ.

**Սարգիս Բեկ Մելիք Բարխուդարով
Տղաները՝ Գրիգոր, Յարութիւն, Նիկոլայ
Կիրճ՝ Մարիամ²⁹:**

Սարգիս բեկի ժառանգների տապանաքարերի վերծանութիւնները ստորև.

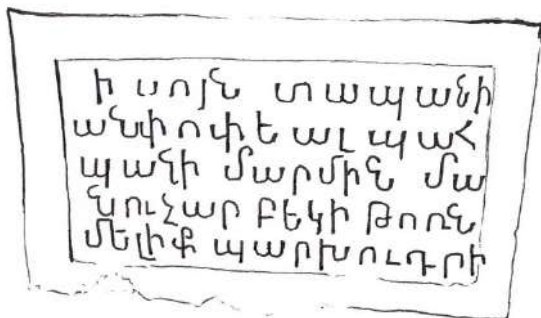
15. Տապանաքար առանց քանդակների, 5 տող.

**Ծնաւ 1874 և մեռաւ 94 ին / ճասակաւ 20 ամաց սա է տա / պան Սարգիս բեկի որդի Յա / րու
[թ]ի[ն] բեկ Մելիք Բարխուդար / եանց: Նկ. 20**

16. Տապանաքար. առանց քանդակների, 4 տող.

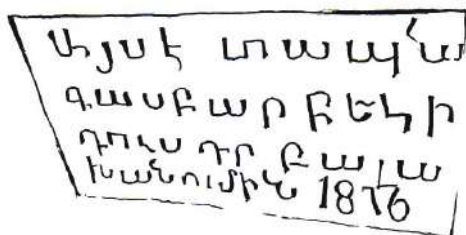
Այս է տապան / Սարգիս բեկի / Դուստր Թուխ/ուն թվ 1902: Նկ. 21

17. Տապանաքար. քանդակազարդ, 5 տող.

**Ի ՍՈՅՆ ՏԱՊԱՆԻ / ԱՆՓՈՓԵԱԼ ՊԱՀ[Ա]ՊԱՆԻ
ՄԱՐՄԻՆ ՄԱ/ՆՈՒՉԱՐ ԲԵԿԻ ԹՈՌՆ ՄԵԼԻՔ
ՊԱՐԽՈՒԴ[Ա]ՐԻ: Նկ. 22**

18. Տապանաքար առանց քանդակների, 4 տող.

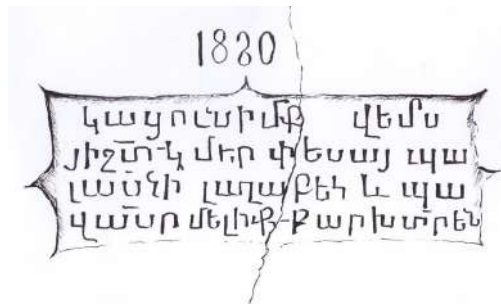

**ԱՅՍ Է ՏԱՊ[Ա]Ն / ԳԱՍԹԱՐ ԲԵԿԻ / ԴՈՒՍՏՐ ԲԱԼԱ /
ԽԱՆՈՒՄԻՆ 1876: Նկ. 23**

²⁸ ՀԱԱ, 1886թ, ֆ. 93, ց. 1, գործ 230, էջ 1072:

²⁹ Նոյն տեղում, էջ 1074:

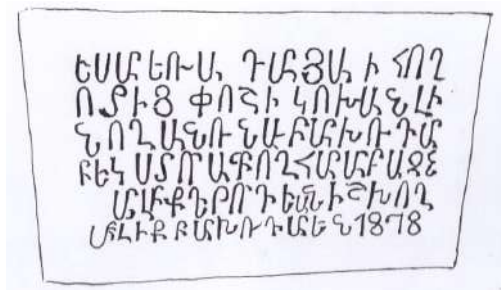
19. **Տապանաքար.** խոշոր չափերի, 4 տող.

1880

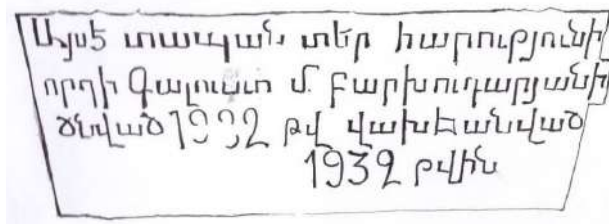
ԿԱՅՈՒՆԻՄՔ ՎԵՄՍ / ՅԻՇ[Ա]Տ[Ա]Կ ՄԵՐ ՓԵՍԱՅ ՊԱ / ԼԱՍ
[Ա]ՆԻ ՅԱՂԱՔԵԿ ԵՒ ՊԱ / ԼԱՍ[Ա]Ր ՄԵԼԻՔ ԲԱՐԽ[ՈՒ]Տ
[Ա]ՐԵ[Ա]Ն: Նկ. 24

20. **Տապանաքար.** քանդակազարդ, 6 տող.

ԵՍ ՄԵՌԱ ԴԱՐՅԱ Ի ՀՈՂ / ՈՏԻՑ ՓՈՇԻ ԿՈՒԱՆ ԼԻ / ՆՈՂ
ԱՆՈՒՆՍ ԲԱՐԽՈՒԴԱՐ / ԲԵԿ ՍՏՈՐԱԳՐՈՂ ՀԱՄԱՄԲԱՋՆ /
ՄԵԼԻՔ ԳԵՌՈՐԳԵԱՆ ԻՇԽՈՂ / ՄԵԼԻՔ ԲԱՐԽՈՒԴԱՐԵ[Ա]Ն
1878: Նկ. 25

21. **Տապանաքար.** առանց քանդակների, 4 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՏԵՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆԻ / ՈՐԴԻ
ԳԱՂՈՒՍՏ Մ. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆԻ / ԾՆՎԱԾ 1902
ԹՎ[ԻՆ] ՎԱԽՃԱՆՎԱԾ / 1932 ԹՎ[ԻՆ]: Նկ. 26

Տապանաքարերի վրայ պատահում են հանգուցեալի աշխատանքային գործիքներ, կենցաղային եւ որսի տեսարաններ, աշուղներ, գառ ճանկող արծիւ: Ահա նման ուշագրաւ մի պատկերաքանդակ, գիւղի գերեզմանատան տապանաքարերից մէկի վրայ.

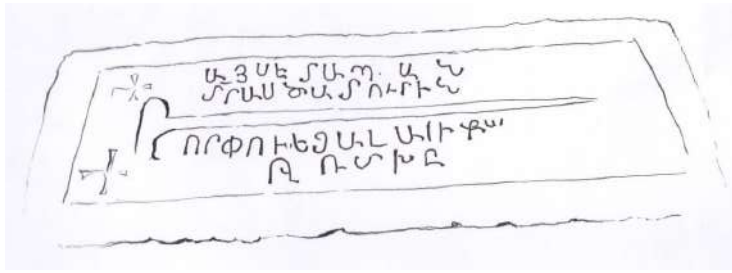
22. **Տապանաքար.** օրօրոցաձեւ, աշակողմում թուականը, ձախակողմում հետեւեալ պատկերը.

ԹՎ[ԻՆ] ՌՃԺԳ (1664):

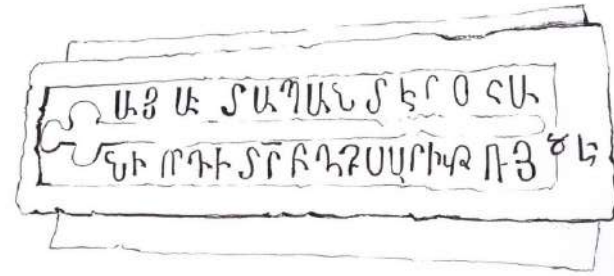
Գերեզմանատանն ընդօրինակած վիմագրերի մէջ առանձնայատուկ նշանակութիւն ունեն հոգեւորականների տապանաքարերը: Հայաստանի ազգային արխիւում պահպանուած մատեաններից հնարաւորութիւն եղաւ ճշգրտել որոշ հոգեւորականների մասին:

23. **Տապանաքար.** գորշ գրանիտից, վարդապետական գաւազանով, 4 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ / ՏՐ ԱՍԾԱՏՈՒՐԻՆ / ՈՐ
ՓՈԽԵՅԱԻ / ԱՌ ՔՍ / ԹՎ[ԻՆ] ՌՄԽԸ
(1799): նկ. 27

24. **Տապանաքար.** գորշ գրանիտից, վարդապետական գաւազանով, 2 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՏԷՐ ՕՀԱ / ՆԻ ՈՐԴԻ ՏՐ Բ[Ա]ՂԴ
[Ա]ՍԱՐԻ ԹՎ[ԻՆ] ՌՅԾԷ (1908): նկ. 28

Ծանօթ. Տեղ գիւղի գիւղական մատեաններից մէկում տեղգտած հոգեւորականների շարքում յիշատակում է.

Տէր Բաղդասար.

Տղաները՝ Դանիէլ, Աւետիս³⁰:

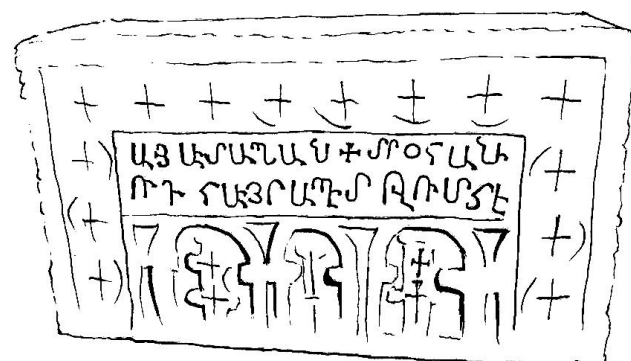
Աւելի ուշ, կրկին տեղագրական նկարագրութիւններում, կարողում ենք.

Հոգեւորական Դանիէլ Տէր Բաղդասարով:

Կինը՝ Ռիփսիմայ, տղան՝ Համբարձում, աղջիկը՝ Բալախանում:

Դանիէլի եղբայրը՝ Աւետիս, կինը՝ Աննա, տղաները՝ Սիմոն, Յակոբ³¹:

25. **Տապանաքար.** գորշ գրանիտից, քանդակազարդ, 2 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՏՐ ՕՀԱՆԻ / ՈՐԴԻ ՀԱՅՐԱՊԷՏ
ԹՎ[ԻՆ] ՌՄՀԷ (1828): նկ. 29

Ծանօթ. Ակոպ Տէր Օհանով

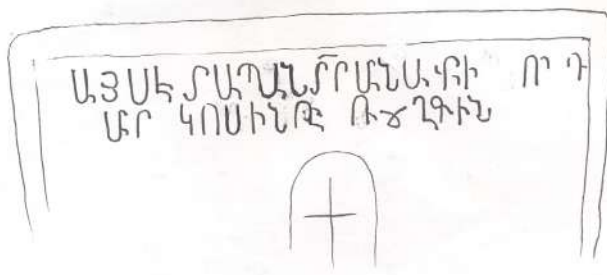
Տղաները՝ Միրզա, Հայրապետ³²:

³⁰ ՀԱԱ, 1849, ֆ. 93, ց. 1, գ. 99, էջ 372-397:

³¹ ՀԱԱ, 1886, ֆ. 93, ց. 1, գ. 215, էջ 1072-1084:

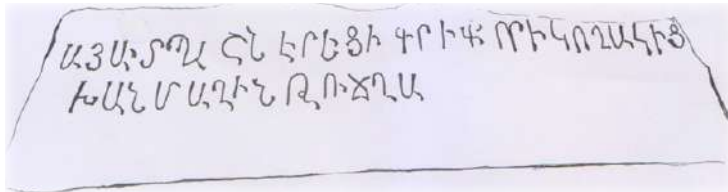
³² ՀԱԱ, 1863, ֆ. 93, ց. 1, գ. 63, էջ 109-216:

26. **Տապանաքար.** քանդակազարդ, 2 տող.

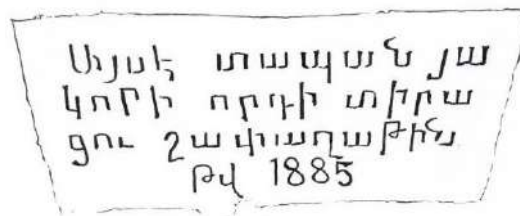
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՏՐ ԱՐԵԱՔԻ ՈՐԴԻ / ՄԱՐԿՈՍԻՆ
ԹՎԻՆ] ՌՃՂԳ (1744) ԻՆ : Նկ. 30

27. **Տապանաքար.** գորշ գրանիտից, նախորդի կողքին, 2 տող.

ԱՅՍ Է Տ[Ա]Պ[Ա]Ն ՇՆԷՐԵՑԻ ԳՐԻՔՈՐԻ
ԿՈՂԱԿԻՅ / ԽԱՆՄԱՂԻՆ ԹՎԻՆ] ՌՃՂԱ
(1742) : Նկ. 31

28. **Տապանաքար.** առանց քանդակների, 4 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՅԱ/ԿՈՔԻ ՈՐԴԻ ՏԻՐԱ/ՅՈՒ
ՇԱՓԱՂԱԹԻՆ / ԹՎԻՆ] 1885: Նկ. 32

29. **Տապանաքար.** եզերուած նախշազարդերով, թուականը հողի տակ, 3 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԽԱՉԱՅ / ԴՈՒՐԻ
ՈՐԴԻ ՍԱՐԿԱՅ / ՎԱՔ 202ԻԱՊԻՆ:
Նկ. 33

Տարբեր թուականների ծխական մատեաններից գրի առանք մի շարք հոգեւորականների անուններ.

Տէր Սահակ Բաբաեւ - 49 տ.

Գրիգոր Օհանով - 50 տ.

Ակոպ Տէր Օհանով - 45 տ., տղաները՝ Միրզա, Օհանջան, եղբայրները՝ Մովսէս, Դաւիթ³³:

Ակոպ Տէր Օհանով, տղաները՝ Միրզա, Հայրապետ:

Ղազար Տէր Օհանով - 60 տ., տղաները՝ Բաբա, Աբգար, Իսրաիլ, Հայրապետ³⁴:

Հայրապետ Տէր Սահակով, տղաները՝ Նիկողայ, Աղալո, Ալեքսանդր:

Զաքար Տէր Հայրապետով:

Ղազար Տէր Ակոպով, տղաները՝ Պետրոս, Հայրապետ, Յակոբ, եղբայրները՝

1. Միքայէլ, տղան՝ Աւագ

2. Յովհաննէս, տղաները՝ Գրիգոր, Խաչատուր³⁵:

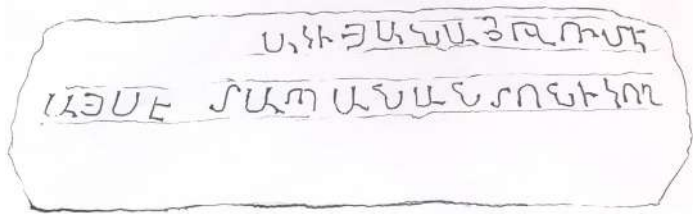
³³ ՀԱԱ, 1849 թ., ֆ. 93, ց. 1, գ. 99, էջ 372-397:

³⁴ ՀԱԱ, 1863 թ., ֆ. 93, ց. 1, գ. 63, էջ 109-216:

³⁵ ՀԱԱ, 1886 թ., ֆ. 93, ց. 1, գ. 215, էջ 1072-1084:

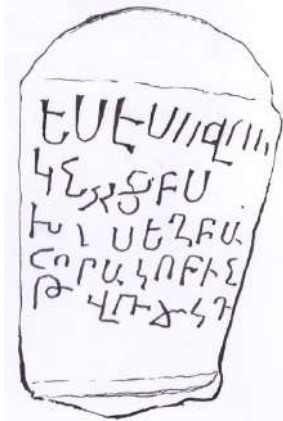
Այժմ ներկայացնենք արխիվային սկզբնաղբերներում բացակայող, բայց նոյն գիւղում առկայ, մեր կողմից վերծանուած հետեւեալ տապանաքարերը, որոնցում յիշատակուող անձինք ու նրանց յիշատակումը ոչ պակաս կարեւոր է գիւղի ու շրջնադարեան պատմութեան լուսաբանման գործում:

30. Տապանաքար. գորշ գրանիտից, 2 տող.

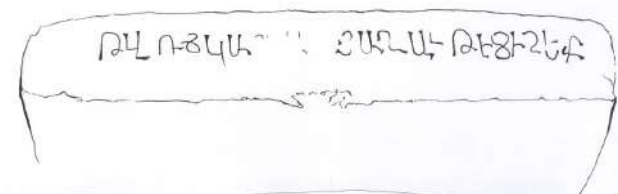
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԱՆՏՈՆԻ ԿՈՂԱԿԻՅ / ԱՆԱՅ
ԹՎ[ԻՆ] ՌՄԷ (1758): Նկ. 34

31. Տապանաքար. օրօրոցածեւ, քանդակազարդ, ագուցուած շիրմաքարի մէջ, նեղ նիստին 5 տող.

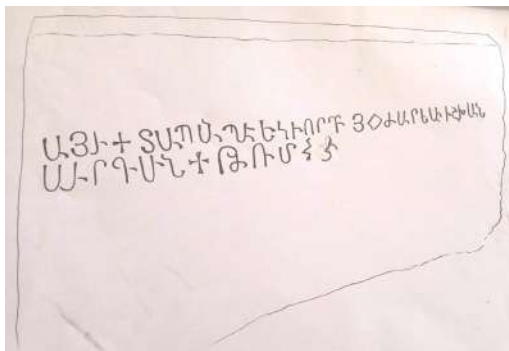
ԵՍ ԷՍԱՎՈՆ / Կ[Ա]ՆԳ[Ն][Ե]ՅԻ ՍԲ / Խ[Ա]ՉՍ ԵՂԲԱ / ՀՈՐ
ԱԿՈՒԻՆ / ԹՎ[ԻՆ] ՌՃԿԴ (1715): Նկ. 35

32. Տապանաքար. խոշոր չափերի, առանց քանդակների, հարաւային նիստին 1 տող.

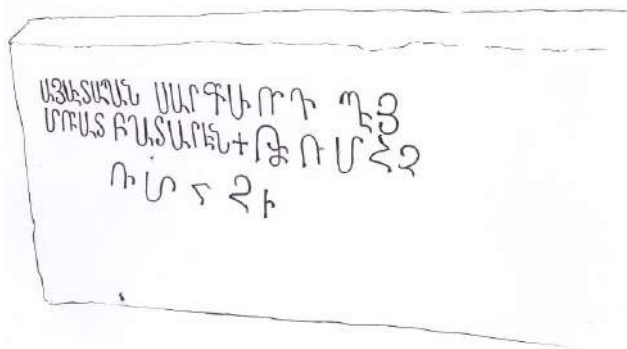
ԹՎ[ԻՆ] ՌՃԿԱ (1712) ՅԱՂԱԿ ՅԵՇԵԲ:
Նկ. 36

33. Տապանաքար. խոշոր չափերի, անմշակ, առանց քանդակների, 2 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՊԱԵԿԻ ՈՐԴԻ ՅՕԺԱՐԵԱԿ ԻՇԵԱՆ /
ՍԱՐԳՍԻՆ ԹՎ[ԻՆ] ՌՄՀԷ (1828): Նկ. 37

34. **Տապանաքար.** նախորդի կողքին, խոշոր, առանց քանդակների, 2 տող.

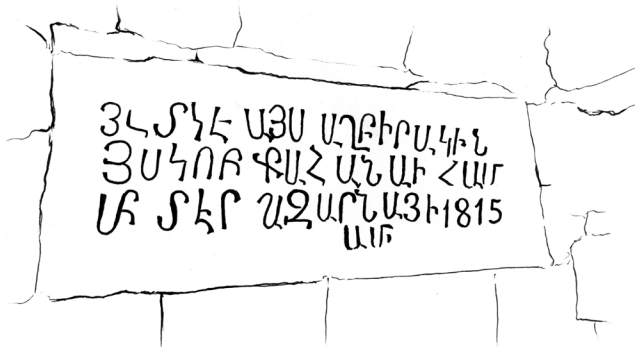
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՍԱՐԳՍԻ ՈՐԴԻԻ ՊԷՅ /
ՄՈՒՐԱՏ ԲԱՂՏԱ[ՍԱ]ՐԷ [Ա]Ն ԹՎԻՆ ՌՄՀԶ
Ի (1827): Նկ. 38

35. **Տապանաքար.** առանց քանդակների, վրան խոշոր տառերով 2 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԳԱՍԲԱՐԻ / ՈՐԴԻԻ ՍԱՐԳԻՍԻՆ
ԹՎԻՆ ՌՂԲ (1643): Նկ. 39

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԳԱՍԲԱՐԻ / ՈՐԴԻԻ ՍԱՐԳԻՍԻՆ
ԹՎԻՆ ՌՂԲ (1643): Նկ. 39

36. Տեղ գիւղի յուշարձանների ցանկում առանձնապատուկ տեղ են գրաւում գիւղի աղբիւրները: Այսպէս, **աղբիւր** կառուցուած 1815 թուականին, գտնուում է հին կամրջի մօտ, գետակի աջ ափին, բաց սրահ է, վերակառուցուել է 1912 թուականին: Աղբիւրի արձանագրութիւնը ստորեւ.

ՅԻՇ[Ա]Տ[Ա]Կ Է ԱՅՍ ԱՂԲԻՐԱԿԻՆ / ՅԱԿՈԲ
ՔԱՀԱՆԱԻ ՀԱՄ / ԱՐ ՏԷՐ ԱԶԱՐՆԱՅԻ 1815
/ ԱՄԻ: Նկ. 40

Այս աղբիւրի հետ կապուած, հնարաւոր եղաւ արձանագրել մի հետաքրքիր փաստ եւս, որի լուսաբանումը հնարաւոր եղաւ կրկին վիմական արձանագրութեան շնորհիւ: Այսպէս, գիւղի գերեզմանատանը ընդօրինակած արձանագրութիւններից մէկում, կարգում ենք.

1912 ԹՈՒԱԿԱՆԻ / ՇԻՆԵՅԻ ԱՂԲԻՐՆ / ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆԻ / ՅԵՇԵՔ ԶԻՍ ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ /
/ ԵՎ ԿԻՆ ԻՄ ՄԱՐԳԱՐԻՏԻՆ: Նկ. 41

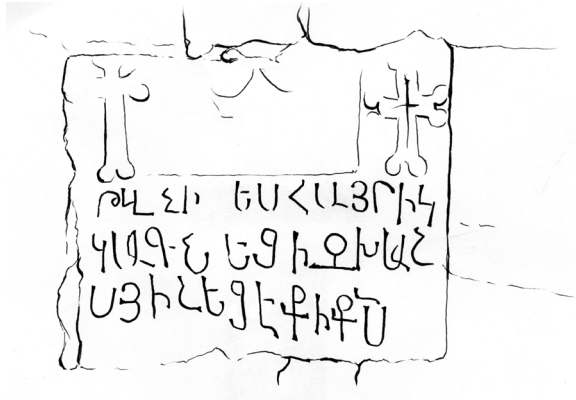
Վիմագիրը շարունակուում է տապանաքարի միւս կողմում, հետեւեալ բովանդակութեամբ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳԶԻ / ՄԱՐՄԻՆ ՎԱՂԱ/ԹԱՌԱՄ ՅԱՐՈՒԹՈՒՆԻ ԱՐԶՈՒՄԱՆ/ԵԱՆ / ԹՎ 1912 ԻՆ:

Այսպիսով, մեր վիմագրում գետեղուած է նշանաւոր աղբիւրի վերակառուցողի անունը:

Աղբիւր «Շոր ջուր» XV - XVII դդ., Սբ. Գէորգ եկեղեցուց 200 մ հարաւ արեւմուտք, բաց սրահ է, վերանորոգուել է 1932 թուականին, սրբացւում է: Աղբիւրի արեւմտեան պատին պահպանուել է վերանորոգման թուականը (նկ. 42):

37. Խաչքար, ագուցուած աղբիւրի արեւմտեան պատին, պահպանուել է խաչքարի ստորին հատուածը՝ հետեւեալ արձանագրութեամբ.

ԹՎ ՋԻ /1271/ ԵՍ ՀԱՅՐԻԿ / ԿԱ[ն]ԳՆԵՑԻ ԶԵԱԶՍ
ՅԻՇԵՑԼԵՔ Ի ՔՍ: Նկ. 43

Ամփոփելով պէտք է նշել, որ արխիւային ու վիմագիր սկզբնաղբիւրների համագրումը, նոր էջ է բացում Սիւնիքի տեղական պատմութիւնների ուսումնասիրութեան հարցում: Այս երկու սկզբնաղբիւրների քննութիւնն իրար փոխլրացնում են: Վերոնշուած յօդուածում երբեմն արխիւային նիւթն է հանդիսանում միակ սկզբնաղբիւրը, երբեմն՝ վիմագիրը:

Տեղ գիւղի տապանաքարերի ու այնտեղ ապրած անձանց ծխամատեանների տրեւանքների հրատարակութիւնը տեղական պատմութեան ուսումնասիրութեան մի փորձ է, ինչի շարունակականութիւնը կարելի է նախապայման է վերագրեալ խնդիրները բարեյաջող լուծելու ճանապարհին:

Լուսանկարներ՝

Նկ. 1 Տապանաքար Գասբար Պողոսեանի, 1857 թ.

Նկ. 2 Սոնեղի

Նկ. 3 Կոտրած եղջի

Նկ. 4 Յիշատակագրություն՝ հարաային պատին

Նկ. 5 Յիշատակագրություն՝ հարաային պատին, 1661թ.

Նկ. 6 Աստիճանի արձանագրություն

Նկ. 7 Տապանաբար Մկրտիչի որդու

Նկ. 8 Տապանաբար Տէր Ղազարի, 1892 թ. (Լանկ Ս. Իսունցի)

Նկ. 9 Տապանաֆարի բեկոր

Նկ. 10 Տապանաֆար Ուանեսի, 1743 թ.

Նկ. 11 Խաչքար, 1751թ.

Նկ. 12 Խաչքար Տեղ-Արաուս ճանապարհին, 1273 թ.

Նկ. 13 Խաչքար Նահաբետի, 1276 թ.
(Լսնկ. Ս. Իսունցի)

Նկ. 14 Տապանաֆար Ուվանեսի, 1682 թ. (Լսնկ. Ս. Իսունցի)

Նկ. 15 Ապարանֆի բարաուրի արձանագրություն, 1985 թ.

Նկ. 16 Ստեփանն իր տոհմակիցներով
(Լանկ. Ռ. Յակոբեանի)

Նկ. 17 Ստեփանն իր ընտանիքով
(Լանկ. Ռ. Յակոբեանի)

Նկ. 18 Տապանաֆար Աւետիս բեկ Մելիք
Բարխուդարեանի, 1883 թ.

Նկ. 19 Տապանաֆար Մարիամի, 1900 թ.

Նկ. 20 Տապանաֆար Յարութին բեկ Մելիք
Բարխուդարեանցի

Նկ. 21 Տապանաֆար Թուխու, 1902 թ.

Նկ. 22 Տապանաֆար Աւետիս բէկ Մելիք Պարխուտարեան

Նկ. 23 Տապանաֆար Բալախանովի, 1876 թ.

Նկ. 24 Տապանաֆար Յաղաբեկի, 1880 թ.

Նկ. 25 Տապանաֆար Բարխուդար բեկի, 1878 թ.

Նկ. 26 Տապանաֆար Գալուստի, 1932 թ.

Նկ. 27 Տապանաֆար Տէր Աստատուրի, 1799 թ.

Նկ. 28 Տապանաֆար Տէր Բաղդասարի, 1908 թ.

Նկ. 29 Տապանաֆար Հայրապետի, 1828 թ.

Նկ. 30 Տապանաֆար Մարկոսի, 1744 թ.

Նկ. 31 Տապանաֆար Խանմաղի, 1742թ.

Նկ. 32 Տապանաֆար Շափաղաթի, 1885 թ.

Նկ. 33 Տապանաֆար Զօհրապի

Նկ. 34 Տապանաֆար Անայի, 1758թ.

Նկ. 36 Տապանաֆար 1712թ.

Նկ. 35 Տապանաֆար Ակոբի,
1715 թ.

Նկ. 37 Տապանաֆար Սարգիսի, 1827 թ.

Նկ. 38 Տապանաֆար Պեյմուրադի, 1827 թ.

Նկ. 39 Տապանաֆար Սարգիսի, 1643 թ.

Նկ. 40 Տապանաֆար Յակոբ Քահանայի, 1815 թ. (Լսնկ. Ս. Իսունցի)

Նկ. 41 Տապանաֆար Հարություն Արզումանյանի, 1912 թ.

Նկ. 42 Աղբիւրի վերակառուցման թուականը. (Լսնկ. Ս. Իսունցի)

Նկ. 43 Խաչար Հայրիկի, 1271թ. (Լսնկ. Ս. Իսունցի)

ՍԱԹԵՆԻԿ ԽՈՒՐՇՈՒԴԵԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության եւ ազգագրության ինստիտուտ